

MIÉRT LUKÁCS?

PASQUALE SALVUCCI*

Senki sem kételkedhet abban, hogy Lukács Györgyöt mindannyiszor meg kell idéznünk, ha szembe akarunk nézni bonyolult és szélsőséges korunk legmagasabb rendű és legnagyobb jelentőségű problémáival. Az sem kétséges, hogy éppen Lukács sokrétű és gazdag életművében — s ez mindig így történik azoknál a nagy filozófusoknál, akik valódi mélységében faggatják és egyúttal meg is személyesítik saját koruk alapvető problémáit — a megértés szükség-szerű feltételét fogjuk megtalálni. Itt természetesen át kell látnunk azt a rendkívül ellentmondásos összefüggést, amely sohasem szűkölködött drámai mozzanatokban. A harcos forradalmár és teoretikus hosszú és intenzív aktivitását talán éppen ez jellemzi. Igen széleskörűen emlékeztettek erre rögtön Lukács halála után is. Lukács ugyanis kétségtelen tanúbizonyságát adta annak az elszánt elhatározásának, hogy megmarad a párt mellett és a párton belül tevékenykedik. Az a tény, hogy neki minduntalan és megújólag sikerült a politikai tevékenységet és az elméleti kutatást összekapcsolnia, hogy ezt a rendkívül nehéz feladatot megoldotta, igen sok kívülálló kételkedőt győzhet meg. S nem utolsósorban példaadóvá válhat a marxista intellektuális gondolkodásmód Lukácsnál tapasztalt szélessége és változatossága. De milyen értelme van annak, hogyha mintegy utólagos tanulságként ítélünk meg egy olyan életet és gondolatvilágot, amely át van itatva egy ellentmondásos problematikával, s ugyanakkor sohasem válik kétségessé számára az osztályhoz és a párthoz való hűség? Lukács maga rámutatott az 1933-ból származó „Utam Marxhoz” című tanulmányában, hogy mennyire fáradtságos volt a gyakorlattól elindulva meghódítani a maga számára Marx gondolatvilágát. A fokozatos elmélyülés Marx munkáiban „nemcsak . . . az ellentmondásosan összefutó és szétágazó folytonosság szempontjából lényeges, hanem filozófiai fejlődésem egészét tekintve is. . .” („Utam Marxhoz”, Magvető, Budapest 1971, 29.) Lukácsot olvasva állandóan visszatér az a figyelmeztetés, hogy azt a gondolkodót, aki komolyan veszi saját gondolatvilágát, aki tisztázni óhajtja saját szerepét és helyzetét a jelenben, csak „a marxizmus elsajátítása és megértése” alapján „lehet a leghelyesebben jellemezni”. (Uo.) Olyan lecke ez, amely érvényes még azokra is, akik magukat nem tekintik marxistának. Gondoljunk például arra, hogy Sartre „A dialektikus ész kritikája” című munkájában arról vall,

*Pasquale Salvucci az Urbinoi Egyetem filozófiai tanszékének tanszékvezető professzora, Ortona a Mare-ban 1924-ben született. 1945 óta tagja a kommunista pártnak, s az Urbinoi Egyetemen Arturo Massolo tanítványaként dolgozott. Legjelentősebb műveiben (pl. „Adam Ferguson”, Urbino 1972, „L'uomo di Kant”, Urbino 1963, „Lezioni sulla hegeliana filosofia del diritto”, Urbino 1970—71. stb.) a marxi útmutatásokat követve a filozófia és gazdaságtan összefüggő analizisét nyújtja. Jelenleg az Urbinoi Egyetem dékánja.

hogyan a marxizmus reprezentálja korunknak azt a filozófiáját, amelyet nem lehet elkerülni. Lukács jól tudta, hogy csupán a párton és a munkásosztályon belül van értelme és alapja az ő teoretikus munkájának. A párton kívül lehetséges a filozófusnak magát intellektüelnek tartania, akinek elég a saját gondolatvilága és a saját őszintesége, és lehet olyan meggyőződése, hogy ez elég. De a tisztaság és ártatlanság illúziója egyike éppen azoknak a témáknak, amelyekkel a legkeserűbb polémiát folytatja Lukács. „Az ész trónfosztása”-ban (1954) ugyanis Lukács föllép az ellen a nézet ellen, hogy az eszmék önmagukban, a történelmileg meghatározó feltételektől és az osztályharcától független történelmet teremtenek meg, és ezzel szemben levezeti minden eszme történeti születését. Ez a gondolat tanulság marad mindörökre. „... Minden helyzet vagy fejlődési tendencia haladó jellege valami objektív, az emberi tudattól függetlenül létező.” („Az ész trónfosztása”, Akadémiai, Budapest 1954, 5.) Másfelől pedig ez a mozgó valóság felfogható mint ésszerű vagy ésszerűtlen valóság. Az itt adódó igenlő vagy tagadó következtetés tehát az, hogy mennyire tekintjük értelmesnek vagy értelmetlennek a valóságot, éppen ez az, ami a filozófián belül lényeges és döntő eleme a pártosságnak és az osztályharcnak. Ragyogó magyarázat ez, mintegy szinte megadja bármely filozófia értékelési kritériumát; az a filozófia, amely az ész ellen vonultatja fel érveit, azért teszi ezt, mert annak lerombolására törekszik, vagy pedig a filozófia az ész továbbfejlesztésének részese. Ezt az aspektust érdemes elmélyültebben is tárgyalni. Ezt olvassuk: „A filozófia története... sohasem egyszerűen filozófiai eszmék vagy éppen személyiségek története... A filozófia problémáit és megoldásuk irányait a termelőerők fejlődése, a társadalmi fejlődés, az osztályharcok kibontakozása szolgáltatja.” (Uo. 3.) Az osztályhelyzetek és konfliktusok bármely közegben lépnek is fel, és bármely ellentmondást produkálnak is, mintegy társadalmi realitásként teremtik meg a filozófus felléptének feltételét. Lehetséges az, hogy a filozófus nincsen tudatában saját problémái társadalmi-történeti genezisének és ugyanígy nem tudja, hogy megoldási módjai honnan származnak. De nem csupán maguk az eszmék kerülnek a filozófián belül ítélőszék elé, hanem főként hatásuk és történelmi gyűjtőerejük. Bármely filozófia alapvető és döntő vonásai csakis az elsődleges mozgatóerők alapján fedhetők fel, hiszen éppen ezek nyilatkoznak meg a filozófiában. Tehát csakis annak a hálónak a meghatározó alapján ítéltetők meg, amelyet a filozófia a valóságos erőkkel együtt alkot és amelyek összetalálkoznak az osztályharc más mozgatóerőivel. „Éppen a társadalmi életből a társadalmi életbe vezető út adja meg a filozófiai gondolatnak tulajdonképpeni átfogó erejét, határozza meg mélységét...” (Uo. 4.) Lukács példaadó módon rekonstruálta az ész trónfosztását, melyet egy nagyon határozott irány jellemez, a postkantianus gondolkodás dialektikájától kezdve, Kierkegaard-tól egészen Heideggerig, leleplezve azt, hogy ez az út a polgári reakció útja (hegeli) történelemi dialektikus felfogással és a polgárság saját történeti születésének folyamatával szemben.

Megjelenítette azt, hogy a későbbi irracionalista filozófusok reakciós választ adnak az osztályharc által felvetett problémákra. Az irracionalista reakcióval szemben azt bizonyítja, hogy Hegel is az ész, az emberi értelem harcosa volt. És minél inkább élesednek az osztályellentétek, annál durvábbá és erőszakosabbá válik az irracionálisizmus. Csupán a proletariátus győzelme vethet véget az ész és az észellenesség harcának. A proletariátus a szocializmus építéséért folytatott harcában az ész segítségével küzd. Ilyen szempontból lehet jobban

megérteni, hogy miért a proletariátus az egyetlen igazi örököse a klasszikus német filozófiának. Az az ésszerűség, melyet a proletariátus teremthet meg, nem úgy merül fel, mint ama ésszerűség dialektikájának tagadása, melyet a klasszikus német filozófiában, s mindenekelőtt Hegelben ismerhetünk meg, noha ennek e dialektikájának megvoltak a maga osztályhelyzetéből eredő határai: Hegelben Lukács és nem is csupán a „Junge Hegel” című könyve lapjain, segített felfedezni egy olyan világgépet, amely gyökeresen különbözik a neohegeliánus történetírás leírásaitól. Ez a Hegel-kép bebizonyítja, hogy egyáltalán nem hiányzik Hegelből a realizmus. (A polgári társadalom kritikai analízise, az ökonómiai és a klasszikus politikai tudatosság stb.) A szocializmus építéséért harcolva a proletariátus ily módon az ésszerűség kiépítéséért harcol, mégpedig egy ésszerű történelmi realitás megteremtéséért. „... Az ész védelme, a felbomlasztott ész helyreállítása megkezdte diadalmenetét a tömegekben.” (Uo. 680.) Ezt veszi észre — illetve ezt is — Lukács a proletariátusnak a kapitalizmussal szemben folytatott harcában. Az ész ellen folytatott irracionalista polémia legmagasabbrendű elméleti megnyilatkozása egy Heidegger szöveg, amely szerint ne gondolkozzunk mindaddig, amíg meg nem értettük, hogy az évszázadok óta olyannyira ünnepelt dolog, az ész, a gondolkodás legelkeseredettebb ellensége. De hogyan is ismerhetnének magukra az emberek egy olyan gondolatmenetben, amelynek előfeltétele a történelmiség megsemmisítése? Így Heidegger filozófiája ezen az alapon embertelen filozófiává válik.

Bizonytal kockázatos vállalkozás az, hogy itt röviden olyan komplex problémát vetünk fel, mint a totalitásé. Azonban ez Lukács gondolatvilágának központi kérdése és nem csupán a korai Lukácsénak (ő maga figyelmeztet rá, hogy e korszakát történetlenül kell vizsgálni és nem szabad jelentőségét túlbecsülni), s éppen ezért mégiscsak tanácsos itt átgondolni a totalitás problémáját. Emlékeztetni kell a „Történelem és osztálytudat” egy helyére, amelyet már igen sokszor bíráltak, mivel ebből egészen világosan előtűnik Lukács „hegelianizmusa”. „Nem az ökonómiai motívum elsődlegessége a történelemmagyarázatban, hanem a totalitás nézőpontja különbözteti meg döntően a marxizmust a polgári tudománytól. A totalitás kategóriája, az egésznek részei feletti, mindenoldalú, meghatározó uralma képezi annak a módszernek a lényegét, amelyet Marx Hegeltől vett át, és eredeti módon egy teljesen új tudomány alapjává alakított. . . A proletártudomány alapvetően forradalmi jellege nem pusztán annyit jelent, hogy forradalmi tartalmakat állít szembe a polgári társadalommal, hanem elsősorban magának a módszernek a forradalmi lényegét.” („Történelem és osztálytudat”, Magvető, Budapest 1971, 246.) Itt hangsúlyozni kell azt a tényt, hogy Lukács nem becsülte alá a polgári termelési viszonyok megváltoztatását és így a forradalmi tartalmakat, s mégis hangsúlyozta, hogy „Marxnál a dialektikus módszer eredménye a társadalom mint totalitás megismerése”. (Uo. 247.) Ebben az esetben, ha elismerjük a totalitás kategóriájának uralkodó szerepét Marx dialektikus módszerében, akkor igazolódik az a következtetés, hogy Hegel filozófiai módszere ezen a lényeges ponton mindig is érvényesült Marxnál. A totalitás szempontja oda vezet, hogy a társadalmat mint egészet fogjuk fel, amelynek belső dialektikus meghatározásai genezisükben fejthetők fel, valamint fejlődésében és a munkásosztály által történő reális történelmi meghaladásában. Valójában hogyan lehetséges az a szemlélet, mely szerint a Lukács által vállalt totalitás nem más, mint egy zavaros egész, szinte azt mondhatnánk, olyan, mint a Schelling-féle irracionális totalitás? Ha így lenne, akkor nem lehetne megmagyarázni, sőt, el kellene

felejteni Lukács állandó hivatkozását az elsődleges mozgatóerőkre, melyek a társadalmi ellentmondások egészének mozgatói. Másfelől vitathatatlan az, hogy Hegelnél a társadalom valóban zavaros totalitásként jelenik meg és nem csupán azért, mert nem ismeri fel, hogy a társadalom osztályokra tagozódik, hanem azért is, mert Hegel a modern polgári társadalmat, a plebs társadalmát rajzolja meg (ennek a társadalomnak a visszáját).

A proletariátus megjelenésével — ez az a történelmi erő, amelyet maga a polgárság szabadít fel és amely vele szemben áll, mintegy saját ellentéte — a társadalmi valóság megismerése beteljesedik, mivel a társadalom úgy nyilatkozik meg (világossá és transzparenssé válik), mint az ember saját realitása. „A proletariátus osztályálláspontja az a pont, amelyről láthatóvá válik a társadalom egésze.” (Uo. 239.) A társadalomnak mint egésznek az ismeretében a proletariátus megértheti saját osztályhelyzetét (megteremtheti öntudatát). Azonban a proletariátus nem oldja meg az osztályellentéteket pusztán létezésének ténye által, mint ahogy ezt Lukács szövegében is olvashatjuk. Ha ugyanis így állna a dolog, később nem állíthatná a következőt: „A történelmi materializmus azért lehet egyszerre a proletariátus felszabadulásának feltételeiről és a társadalmi fejlődés összefolyamatának valóságáról szóló tan, mert a proletariátus számára létszükséglet és létkérdés az, hogy a lehető legteljesebben tisztában legyen saját osztályhelyzetével; mert osztályhelyzete csak az egész társadalom megismerésével együtt érthető meg, mert cselekedeteinek elengedhetetlen előfeltétele ez a megismerés” a praxis, mégpedig a forradalmi praxis számára. (Uo.) Világosan kiderül tehát a szövegből, hogy Lukács véleménye szerint a munkásosztály a társadalmi ellentmondásokat nem létezésével oldja meg és nem is azért, hogy a történelmi materializmus segítségével saját osztályhelyzetét teljes világossággal láthatja, hanem csak akkor, ha ez a forradalmi praxishoz vezet. Lukács „Lenin” könyvében ezt így fogalmazza: A totalitás az, amely az osztálytudatnak helyes irányt ad és a forradalmi praxis felé fordítja. Hogyha nem a totalitás alapján gondolkodunk, akkor nem lehetséges történelmileg autentikus praxis sem. Az igazi praxis a különös helyzetek elmélyült elméleti elemzésén alapul — Lenin kifejezésével a konkrét szituáció konkrét analízisén —, mely felfedi a fejlődés komplex voltát és a történelmi fejlődés totalitásának talaján mozog. Annak a meghatározottsága, hogy mit kell a proletariátusnak tenni egy meghatározott szituációban, csakis azért válik biztossá, hogyha a totalitás szempontjából közvetlen és meghatározott elemzést végzünk. Dialektikus feszültség van tehát a pillanat konkrét parancsoló szükségletei és a végcél között. És tegyük hozzá, hogy Lukács állandóan foglalkozott a proletár osztálytudat fejlődésének nehézségeivel. Az osztálytudat az osztály történelmi szituációjának tudatosításából létrejött érzésvilág. A pillanat partikuláris érdeke az, amelyben ez az érzés tárgyiasul és amit sohasem lehet elhanyagolni . . . Ez tehát azt jelzi, hogy a helyes osztálytudat nem szerezhető meg egyszer és mindenkorra egy meghatározott szituációban, hanem újra és újra az egésznek a tudatosítása segítségével és a meghatározó körülmények analízise révén jön létre. Az osztálytudat tehát nem léteével válik osztályöntudattá. A polgári tudat konzervatív, mivel arra tör, hogy önmagát mint olyan totális tudatot abszolutizálja, amelyben mindenki megtalálhatja a magát. De a polgári osztálytudatnak megvannak az objektív korlátai, melyek hamissá teszik, minthogy el kell ködösítenie azokat a mozzanatokat, amelyekben olyan problémák merülnek fel, melyeknek megoldása túlmutat a kapitalizmuson. Csupán a proletár osztálytudat lehet egyszerre teljes és forradalmi,

mivel az osztályok megszüntetésére tör. (A párt vonatkozásában Lukács felismeri, „a párt magasztos szerepe az, hogy a *proletariátus osztálytudatának hordozója*, történelmi küldetésének lelkiismerete legyen”. („Történelem és osztálytudat”, 265.)

Tudjuk, hogy a kérdés sokkal összetettebb, de bizonyos, hogy Lukácsot még mélyen kell elemezni a továbbiakban is, és pedig éppen a totalitás problémája kapcsán. Közvetlenül e probléma felé kell fordulnunk, mégpedig előítéletek és fenntartások nélkül, mivel, mint ahogy Lenin is figyelmeztetett rá, az univerzalizálás, totalitás kategóriájának a használata éppen az, amely megőrzi a tévedésektől és a megmerevedéstől és amely elvezet az igazi praxis-hoz.

A dialektika problémája központi szerepet kap napjainkban az olasz marxista kutatások belső vitáiban is. Nicola Badaloni újabban egészen határozottan nyilatkozott és nagyon élesen kiemelte azt a veszélyt, amely a részlegesség elméleti síkra emelésével függ össze és a részlegességet tekinti az egyetlen megismerési eszköznek. (Például az univerzalizálás dimenzióinak gyengítése, egy misztifikált univerzalizálás jelentkezése.) A feladat, mely a homloktérbe került az univerzalizálás—totalitás kategóriájának valóságos jelentőségét kiemelni az ideológiai színpék minden ágában, anélkül azonban, hogy teljességgel kizárnánk ideológiánkból a különöst (a konkrét szituáció konkrét analizisét, a meghatározó és különös elemek analizisét), s mindennek jelen kell lennie a felszabadító cselekvés horizontjában. „Arrafelé törni, hogy a dialektika bázisán dezideologizáljuk a munkásosztályt (és nem pedig a technokratikus elméletek bázisán) ez — Badaloni szerint — egyike a leninizmus mai alapvető feladatainak.” Ebből következően szükségszerű szembenéznünk azzal, amit Lukács reprezentál, még akkor is, hogyha nagyra kell értékelni azt a figyelmeztetést, mely szerint nem szabad úgy fordulnunk öhozzá, mintha útána semmi sem történt volna.

(Fordította Hermann István)